PRÒLEG

Notes sobre la (im)possible descolonització del Museu a Catalunya i l'estat espanyol

ESTHER (MAYOKO) ORTEGA

El punt de partida des del qual ens convida a reflexionar Françoise Vergès en aquest *Descolonitzar el museu. Programa de desordre absolut* és clar: no es pot descolonitzar el museu si aquesta descolonització no està emmarcada en un moviment que subverteixi el marc colonial en què aquestes institucions van ser creades i mantingudes, i que és, a més, el mateix marc des del qual pretenen actualitzar-se al segle XXI.

La impossible descolonització dels museus i els seus significats a Catalunya (i a l'estat espanyol) ha de connectar-se i sobrepassar, per un costat, les fronteres territorials, però també posar en perspectiva i territorialitzar què entenem, en aquest context, quan fem la pregunta sobre com descolonitzar un museu. Però anem una mica més enllà d'aquesta (im)possibilitat per veure quines accions concretes s'estan realitzant tant en el marc de les institucions culturals-museístiques com en l'àmbit dels moviments antiracistes, anticolonials i descolonials pel que fa a la cultura i els museus.

Dins del segle XXI, el museu universal intenta fer aquest moviment que el distanciï de la seva història, del seu passat i del context en què aquests museus han estat creats i mantinguts. Aquest moviment pretén fer algunes concessions: el replantejament del discurs

museístic sobre el colonialisme europeu, repensar qüestions relatives al tractament dels anomenats «objectes», el tractament de les restes humanes i, especialment, de les restes humanes exposades. Catalunya i l'estat espanyol han arribat tard i forçadament a aquest moviment. Difícilment podria ser d'una altra manera quan no hi ha un debat obert a la societat sobre el colonialisme i quan els esforços que des dels moviments anticolonials, panafricanistes i antiracistes s'han fet al llarg dels anys han tingut com a conseqüència la criminalització dels col·lectius o persones que han aixecat la seva veu.

En aquest sentit, exposaré tres exemples que, en diferents moments de la història recent, han suposat un intent de disciplinament i silenciament de la crítica i l'acció anticolonial. El cas d'Alphonse Arcelin, metge d'origen haitià i regidor socialista a Cambrils, que el 1991 va denunciar l'exhibició pública al Museu Darder (Banyoles) d'un home de l'ètnia San dissecat. El guerrer San va continuar exposat fins al 1997 malgrat la campanya internacional que va iniciar Arcelin, i no va ser fins a l'any 2000 que algunes restes òssies del guerrer van ser retornades per l'estat espanyol i enterrades a Gaborone (Botswana), gràcies a la pressió internacional. Arcelin va morir el 2009 arruïnat i exiliat a Cuba pels deutes derivats de la batalla legal del cas i l'assetjament al qual va ser sotmès. Daniela Ortiz, artista i activista anticolonial peruana, va haver de deixar Barcelona (i l'estat espanyol) el 2020 –la ciutat que era la seva llar des del 2007– per l'assetjament i les amenaces sofertes fonamentalment a través de les xarxes socials, després de la seva aparició en un programa de televisió en què reivindicava l'eliminació dels monuments públics que exalten l'ordre colonial, com l'estàtua de Colom a Barcelona. Basha Changue, afrocatalana, militant antiracista i afrofeminista, el 2023 va ser assetjada i amenaçada a través de xarxes socials per la seva denúncia de la implicació de Catalunya en el tràfic d'esclaus, l'exaltació del colonialisme català a través de la idealització dels indians i la persistència de la posició colonial dels catalans en la colonització de la «Guinea Espanyola», actualment territori conegut com a Guinea Equatorial. Són només tres exemples del control disciplinari que clarament s'intenta exercir, es pot veure en aquests com és d'important la lluita per la narrativa i pel relat; com el discurs colonial de la supremacia blanca

catalana i espanyola està al centre de la memòria i la història pública a Catalunya i l'estat espanyol. També des del moviment antiracista i anticolonial hem pogut gaudir de petites victòries, gairebé pírriques: el 2018 es va retirar l'estàtua de l'esclavista Antonio López situada a la plaça homònima a Barcelona (tot i que no es va retirar l'ominosa base que sostenia l'estàtua) i el març de 2022 es va canviar el nom de la plaça pel d'Idrissa Diallo, jove guineà que va morir al CIE de la Zona Franca el 2012. El canvi de nom de la plaça es va donar gràcies a l'activació del moviment antiracista que va aconseguir recollir prop de 18.000 signatures per al canvi en el nomenclàtor.

Memòria, reparació, restitució i garantia de no repetició

En tots els casos, la qüestió central que es dona és la lluita per la narrativa, pel relat i per la memòria. Quina història ens explica el museu universal en els termes tal com el defineix Vergès i quina memòria apareix darrere de les narratives museístiques? Davant d'això, quines històries reclamem les colonitzades, les subalternes, les que sempre hem aparegut «fora de focus», objectualitzades i/o exposades. Quina memòria reclamem les hereves d'històries de resistència i les descendents del robatori colonial. Em refereixo aquí a un robatori no només material –això a què els museus denominen objectes/peces–, sinó a un que implica tant la materialitat com el camp simbòlic.

Ens deia Fanon a *Els condemnats de la terra*, i ens recorda Vergès en aquest llibre, que «la descolonització, que es proposa canviar el món, és un programa de desordre absolut». El colonialisme ha estat i continua sent un procés extremament violent i, tanmateix, ara aquest mateix ordre colonial intenta fer que la suposada descolonització del museu sigui un procés pacífic, «un sopar de gala», en paraules de Vergès. Davant d'aquesta realitat, Vergès és prescriptiva: «No hi haurà descolonització amb harmonia i consens».

Vergès també ens avisa en aquesta obra sobre les formes en què el museu, com a part no menor de les institucions creades per l'ordre colonial, intenta perpetuar-se a través de la «pacificació», el canvi

estetitzant en les narratives museístiques i les polítiques de representació pròpies d'un antiracisme liberal o neoliberal.

Tímidament, a Catalunya i posteriorment a l'estat espanyol han començat a implementar-se alguns canvis, fonamentalment pel que fa al tractament i exposició de restes o cossos humans, o en la introducció de narratives que qüestionen la història hegemònica. Tanmateix, l'entrada d'aquestes narratives crítiques als museus s'ha produït en gairebé tots els casos a través d'exposicions temporals, és a dir, a la fi es tracta de narratives efímeres.

De la mà d'aquestes narratives crítiques hem posat un peu dins del Museu algunes de les colonitzades, subalternes, Negres, migrants i desobedients de gènere en posicions que no són les habituals per a nosaltres: com a artistes, comissàries, conferenciants o *performers*. M'agradaria recordar aquí que el Museu està ple d'imatges i cossos de les colonitzades: en les pintures, escultures o fotografies, però també entre les persones invisibles que sostenen el funcionament del Museu i del sistema en el seu conjunt, les que netegen, vigilen les sales, cuinen o serveixen cafè al restaurant.

Com a militant afrofeminista i de la dissidència sexual compromesa a subvertir l'ordre colonial des del pensament Negre en aquest territori i enfocant-me fonamentalment en el món de la cultura i l'educació, tinc l'oportunitat d'intervenir en alguns espais inscrits o pròxims a aquest Museu universal i participar, en certa manera, en el debat sobre la (im)possibilitat de descolonitzar el Museu.

Així, aquest text de Vergès, per un costat, em retrona i em posa en estat d'alerta sobre les formes de pacificació del Museu i el seu intent de canvi perquè res canviï. D'altra banda, m'avisa sobre les formes en què els antiracismes estan/estem entrant al Museu. Em preocupa especialment això segon.

Si el que estem fent és contribuir a la pacificació del museu a través de «sopars de gala» en què es negociï la introducció de «Black faces in high places»,[1] haurem de recordar que, com diu Ruha Benjamin, «no

1. Discurs de la sociòloga afroamericana Ruha Benjamin a la Convocatòria de Spelman College 2024, en què Benjamin adverteix sobre les polítiques de representació i la idea de l'excel·lència Negra dient: «Black faces in high places

ens salvaran»; l'antiracisme neoliberal de les polítiques de diversitat i inclusió no ens permetrà seguir fent memòria com a resistència, ni exposant i denunciant les connexions i continuïtats de l'ordre colonial en què va néixer i es perpetua el Museu.

Fa uns mesos em van convidar a participar en una taula rodona que portava per títol «La memòria colonial i el teixit cultural antiracista» al museu Thyssen-Bornemisza. Part de la meva intervenció es va centrar precisament a denunciar les formes «subtils» en què l'excel·lència Negra i l'excepcionalisme són utilitzats per part de la institució blanca colonial com a operacions merament estètiques que permeten perpetuar el capitalisme racial i l'ordre colonial, també en aquests territoris. En portar aquella intervenció per a aquestes notes preliminars, em sorgeixen més preguntes: quina és la relació entre la construcció de la Catalunya modernista i industrial de finals del segle XIX i la primera meitat del XX amb l'explotació dels cossos Negres esclavitzats a la plantocràcia colonial cubana del segle XIX i el règim de prestacions als Territoris Espanyols del Golf de Guinea a la primera meitat del segle XX?, i quina és la relació entre aquestes «condicions de vida» del «passat» amb la deshumanització i brutalització dels cossos Negres a la Frontera Sud, amb la massacre de Melilla, o amb l'explotació laboral i les condicions de vida dels i les temporers/es a Huelva, Almeria o Lleida al segle XXI? Quin museu universal al nord global, Europa, l'estat espanyol o Catalunya ens parla d'aquestes connexions i continuïtats?

Reelaborar les narratives museístiques des de la crítica moral de la blanquitud produirà desconnexió entre passat i present; ens impedirà portar al present la nostra memòria de resistència i, com en aquest text explica dolorosament Vergès, «eximirà [al Museu] de parlar del seu paper i les seves responsabilitats en el manteniment de la violència». Una violència expressada a través de les formes de representació i les narratives que «han naturalitzat l'explotació racial, de classe i de gènere»; violència actualitzada precisament en la reproducció vigent

---

are not going to save us» («Les cares Negres en altes esferes no ens salvaran»). [https://www.youtube.com/watch?v=j_12_E3LAeg]

d'aquestes formes d'explotació, qui neteja, vigila les sales i serveix cafès al Museu –pretesament– descolonitzat?